

Open Monumentendag 9 september 2017

Boeren Burgers Buitenlui

Fietstocht

door het erfgoed Udenhout en Biezenmortel
waar nog altijd heel goed zichtbaar is hoe het dorp
is gevormd ten tijde van het hertogdom Brabant.

Lengte van de fietstocht 17 km.

BankGiro
Loterij

Open
MONUMENTENDAG
E

't Schoor

Heemcentrum voor

Udenhout en Biezenmortel

Aangesloten bij Brabants Heem en De Kleine Meijerij

Het hertogdom Brabant

Tweede helft 12^e eeuw kreeg de hertog van Brabant bestuurlijk grip op het noordelijk deel van zijn hertogdom. Hij stichtte zo noordelijk mogelijk de stad 's-Hertogenbosch, het bestuurlijke centrum van de Meijerij van Den Bosch. De stad kreeg in 1184 stadsrechten. De Meijerij werd opgedeeld in vier kwartieren. Een ervan is het Kwartier van Oisterwijk met Oisterwijk als bestuurlijk centrum. Oisterwijk kreeg in 1212 een vorm van stadsrechten.

Het öde hout

Ten westen van Oisterwijk lag een bosgebied waar het water moeilijk weg kon, gevaarlijk moerassig. In het Duits bestaat daarvoor het woord öde. In 1232 gaf de hertog van Brabant opdracht aan de Abdij van Tongerlo om een deel van dat bos te ontginnen. Het wordt dan Ödenhout genoemd. In een akte van 1269 staat de naam geschreven zoals je het uitsprak: Eudenhout. Weer later wordt het Udenhout.

Bewoning voor de ontginning

Voordat de ontginning begon, was er al wel bewoning in Udenhout. Er liep een weg vanaf Helvoirt over de Winkelsehoek, het Voorste Winkel, de Berkhoeck, dan over Berkel richting Enschoot. We mogen aannemen dat aan deze oude weg buurtschapjes hebben bestaan. Dat maken we op uit de structuren van de percelen. Ook waren er in Udenhout tenminste *twee vierkante blokken* in het landschap, einzelhöfen genoemd. Een ervan was Moffenhoef aan de Schoorstraat, dat in 1269 door de hertog in leen werd gegeven aan Willem van Horne, heer van Loon op Zand. De andere hoeve - wel twee keer zo groot - lag in de Mortel en besloeg een groot deel van de huidige wijk Achthoeven.

Ontginningsweg

Voor de ontginning van Udenhout is een weg aangelegd, dwars door het Ödenhout. De weg is aangelegd vanaf de Waalwijkseweg en heette aanvankelijk over de hele lengte Groenstraat. Nu kennen we de weg als Molenhoeftstraat – Slimstraat – Groenstraat – Biezenmortelsestraat. Aan deze ontginningsweg alsmede aan de randen van het dorp verschenen hoeven, waarbij het woord

hoeve van oorsprong een oppervlaktemaat is, namelijk zoveel grond dat er een zelfstandige boerderij op kan werken, met voldoende akkerland, voldoende weiland, voldoende bossen.

Boeren, burgers en buitenlui

De oude hoeven van Udenhout waren zonder uitzondering hoeven met een economisch doel. Veelal **burgers** uit de stad 's-Hertogenbosch waren er eigenaar van. Op de hoeven bouwde men boerderijen, die werden verpacht aan **boeren**. Udenhout is zo wel vierhonderd jaar lang een samenspel van burgers en boeren geweest. Pas in de 18^e eeuw waren er burgers die ook op of nabij de hoeve in het dorp gingen wonen, de **buitenlui**. Baron Van Dopff is daar een voorbeeld van, die in plaats van de oude boerderij een kasteel liet bouwen op zijn landgoed de Strijdhoeve.

Cultureel erfgoed

Het grondgebied van Udenhout en Biezenmortel is cultureel erfgoed. De structuur van het dorp van omstreeks 1350 is nog steeds herkenbaar in het landschap, inclusief het wegennet en de locaties van de oude hoeven.

Fietstocht

We pakken de fiets en gaan een rondje maken langs veel van die oude hoeven, die er al waren in de veertiende eeuw. We starten onze fietstocht bij 't Schoor, het Heemcentrum voor Udenhout en Biezenmortel, Schoorstraat 2, Udenhout.

De Kleine Strijdhoeve, Schoorstraat 2

De Kleine Strijdhoeve

Het pand Schoorstraat 2 is de locatie die vroeger de Kleine Strijdhoeve heette en behoorde tot het Leengoed de Strijdhoeven, dat zich uitstrekte vanaf de Groenstraat tot halverwege de Schoorstraat. De Kleine Strijdhoeve lag bij de ontginningsweg, de Grote Strijdhoeve wat verder op de Schoorstraat. Daar is later kasteel De Strijdhoeve gebouwd.

We beginnen onze fietstocht en rijden nu de Groenstraat in.

Paadjes richting den Brand

Aan uw linkerhand ziet u regelmatig een pad dat ver naar achter loopt, diep het natuurgebied den Brand in. Dat zijn zonder uitzondering oude paden, die toegang geven tot de percelen die dieper in den Brand liggen.

Het Helmonds Broek

Groenstraat 75 is nu een wit huis met de naam Ponderosa. Hier lag vroeger het gebied genaamd “het Helmonds Broek”, voor het eerst genoemd in 1312, lange tijd eigendom van de heren van Helmond. Vandaar de naam.

Het Harens Broek

Groenstraat 113 staat op korte afstand van de straat en heeft de naam De Velden. Hier stond vroeger de boerderij van de hoeve “het Harens Broek”, voor het eerst genoemd in 1312, lange tijd eigendom van de familie Van Haren.

Balenshuis aan de Groenstraat

Nollekenshoef

Groenstraat 117 en 119 staan op grotere afstand van de straat. Vanaf de straat kun je wel lezen dat op een van beide huizen het woord Balenshuis staat geschreven. Daar lagen de landerijen van jonker Van Balen. “De jonker”, zoals hij in Udenhout werd genoemd, was wijnkoper in Den Bosch. Op latere leeftijd kwam hij in zijn *heerenhuysinge* in Udenhout wonen. Zijn huis was vast gebouwd aan de boerderij van zijn pachter aan de Groenstraat 121-127. De pachter mocht geen erwten of bonenstaken in de tuin plaatsen die het mooie uitzicht van de jonker zouden

bederven. De oudste vermelding van de Oude Nollekenshoef is 1380. Ook de boerderij een stukje verder op huisnummer 129 behoorde tot de Nollekenshoef.

't Endeke

Rechts van het buurtschap 't Endeke liggen drie boerderijen, Groenstraat 94, 96 en 98. De hoeve op 94 was eigendom van het Convent van Orthen in Den Bosch en de oudste vermelding is van 1486. Groenstraat 96 en 98 behoorden tot de hoeve van Goijaert Hoijer en werd al 1340 vermeld. Vanaf deze boerderijen loopt nog steeds een steeg naar 't Voorste Winkel, de Winkelsesteeg.

We vervolgen de fietsroute, steken bij de rotonde de Gommelsestraat over en zijn dan in de Biezenmortelsestraat.

De Gomelaar

Café 't Gommelen staat op de locatie van de oude hoeve Gomelaar, een oud leengoed dat bij kasteel Stapelen in Boxtel hoorde, met als oudste vermelding 1427. Het strekte zich uit tot aan de Zandleij.

Giersbergsesteeg

Iets verderop links staat een bank met de naam Giersbergsesteeg en daarnaast loopt een steeg het achterland in. Dat achterland werd vroeger het Broek van Giersbergen genoemd en was eigendom van de Abdij Ter Kameren (bij Brussel), evenals de hoeven op Giersbergen bij Drunen. De oudste vermelding is van 1299.

Hessel Snabbe

Rechts van de Biezenmortelsestraat, ter hoogte van de huisnummers 10 en 12, lag de hoeve van Hesselonius Quab, ofwel Hessel Snabbe. Deze hoeve loopt richting 't Winkel nog steeds uit in een spie. De oudste vermelding is van 1351.

Bij de rotonde gaan we rechtsaf. We komen nu in de Capucijnenstraat.

De Vorselaar in de Capucijnenstraat

De Vorselaar

Meteen links, op nummer 3, staat op korte afstand van de straat de boerderij waar vroeger de oude hoeve de Vorselaar stond. Een leengoed van aanzien, voor het eerst vermeld in 1312, lange tijd in eigendom van Belgische adellijke families. Het leengoed strekte zich uit vanaf de Biezenmortelsestraat tot aan de Winkelsestraat. De huidige Capucijnenstraat (die vroeger de Dreef heette) is de oude oprit, die je dus van twee kanten in kon, vanaf de Biezenmortelsestraat en wellicht oorspronkelijker vanaf 't Winkel. Het was een prachtige laan. In 1809 stonden er 429 eikenbomen aan deze laan. Tot de Vorselaar behoorden ook gronden elders in Udenhout en Biezenmortel waaruit cijnzen betaald werden aan de eigenaren van het cijnsboek van de Vorselaar.

Het kruispunt met de Winkelsestraat steken we over. Daarna gaan we de eerste weg links, de Winkelsestraat in (waar je naar rechts het straatnaambord Gommelsestraat ziet staan).

Winkelsehoek

We zijn nu in de Winkelsehoek. De linkerkant van de weg was vroeger een gemeint voor alle boerderijen aan de Winkelsestraat, een gemeenschappelijke ruimte om het vee te laten grazen of heide te vlaggen voor de mesthoop. De oude hoeven stonden aan de buitenzijde van de ring aan de rand van deze gemeint.

De hoeve van Hoernken in de Winkelsehoek

De huisnummers 33 en 31 is de plek van de oude hoeve van Arnold Hoernken, voor het eerst vermeld in 1406. De huisnummers 29 en 27 is de plek van de oude hoeve van Jan van Oeckel. De oudste vermelding van deze hoeve is 1340.

We passeren nu de Capucijnenstraat. We gaan rechtdoor, door de Winkelsestraat.

Ten Heijst

Alle panden vanaf huisnummer 19 tot aan de Gommelsestraat behoorden tot de hoeve Ten Heijst. Deze hoeve liep helemaal door tot aan de Biezenmortelsestraat over de lengte van de Gommelsestraat. De oudste vermelding is van 1340. Een van de hoeves heet Miekeshoeve, vernoemd naar de overgrootmoeder van de huidige bewoners.

We steken de Gommelsestraat over, vervolgen door de Winkelsestraat. Dit staat aangegeven als een doodlopende weg. Doorrijden tot aan de spoorlijn.

't Voorste Winkel

Mogelijk zijn we nu op het oudste stukje Udenhout en Biezenmortel. Op nummer 11 stond de hoeve van het Ghijbrecht van

den Broeckgasthuis, oudste vermelding 1324. Met de opbrengst van deze hoeve werden zeven mannen en hun verzorgster onderhouden, die een huis in Den Bosch bewoonden. Op huisnummers 7 en 5 stond de hoeve van Wolphaert van Ghiessen en later zijn schoonzoon Dirk de Rover. De oudste vermelding is van 1382. De hoeven op huisnummers 3 en 1 waren vroeger bezit van de Armentafel van de Heilige Geest van Den Bosch en zijn al sinds mensenheugenis twee boerderijen. Op nummer 3 staat de naam Vossehoeve. De oudste vermelding is van 1340.

De Vossehoeve op het Voorste Winkel

Geniet maar even. De omgeving ademt de sfeer van vroeger. Vlak voor de spoorlijn kun je rechtsaf een fietspad op. Dit staat ook aangegeven als fietspad.

De Mortel

Rechts van het pad lag de hoeve de Mortel. Deze strekte zich uit tot bijna aan de Groenstraat en tot bijna aan de Kreitenmolenstraat. De toegangsweg was de Mortelsesteeg vanaf 't Winkel. De hele wijk Achthoeven ligt op grondgebied van de oude hoeve De Mortel. Hoewel de oudst bekende vermelding pas van 1395 is, denken we toch dat de hoeve de Mortel ouder moet zijn, mogelijk al ouder dan 1232. Sinds 1232 liggen alle hoeven evenwijdig naast elkaar, loodrecht op de ontginningsweg de Groenstraat. Maar niet de Mortel, die lag gedraaid ten opzichte van de Groen-

straat. Als je omkijkt naar de boerderijen in de Mortel, zie je op de eerste boerderij op het dak de naam Mortel staan.

De Mortel

Aan het eind van het pad steken we de overweg over, gaan we schuin rechts het industrieterrein in. We zijn nu in de Spoorakkerweg. We gaan de eerste weg links, de Nijverheidsweg, in. Daarna rechts aanhouden, de Transportweg in. Aan het eind daarvan rechtsaf de Handelsweg in. Die volgen tot aan de rotonde van de Kreitenmolenstraat.

Perwijshoeve Te Berschot

Het industrieterrein ligt op de grond van de oude hoeve Te Berschot, een van de twee Perwijshoeven, ooit eigendom van de heren van Perwijs. De oudste vermelding is van 1335. Rond 1800 was de hoeve eigendom van Karel van Paltz Prince de Sulzbach, de keurvorst van Beieren, de overgrootvader van Sissi. Rond 1890 is op de grond van de oude hoeve de steenfabriek Udenhout gebouwd, ooit de grootste steenfabriek van Nederland.

Voorzichtig bij de rotonde. We steken de Kreitenmolenstraat over, gaan op de parallelweg links richting Oisterwijk. Iets verderop gaan we rechtsaf de Berkhoek in.

De Kreitenmolen

Aan de Kreitenmolenstraat, iets voorbij de Berkhoek links, is de locatie van de oude Kreitenmolen. Die was gebouwd nabij de oude weg van Helvoirt over 't Winkel via de Berkhoek en Berkel naar Enschoot, aan de rand van de Kreitenhei, een gemeint, ter plaatse van Kreitenmolenstraat 205. De oudste vermelding van de molen is 1340. Vanwege de molen kwam er een verbindingsweg vanaf de ontginningsweg de Groenstraat naar de molen. De straat die we kennen als de Kreitenmolenstraat.

De hoeve van het Convent van Uilenborg, Kreitenmolenstraat 224

De Berkhoek

Mogelijk is de Berkhoek net zoals 't Winkel een van de alleroudste buurtschappen van Udenhout, gelegen aan een weg van Helvoirt naar Enschoot. Mogelijk stonden hier op het grensgebied met Berkel oorspronkelijk zes hoeven, waarnaar de omgeving en enkele straten zijn vernoemd. De hoeve in de hoek van de Kreitenmolenstraat en de Berkhoek, nu Kreitenmolenstraat 224, was vroeger eigendom van het Convent van Uilenborg in Den Bosch. De oudste vermelding is van 1482. De Berkhoek is een mooie rustieke omgeving. Zo was het hier 700 jaar geleden ook, een weg, enkele boerderijen, bossen, akkers en weilanden.

Aan het eind van de Berkhoek gaan we de overweg over. Wees voorzichtig! Over de overweg linksaf. Dit is de (Berkelse) Zeshoevenstraat. We steken vervolgens de Udenhoutseweg over en gaan linksaf richting Berkel. Bij het kruisbeeld rechtsaf. Dit is de Heuvelstraat. Eerste weg rechts. Dit de Waalwijkseweg. U komt nu op een T-splitsing. We gaan rechtsaf. Na 100 meter steken we de Molenhoefstraat over. We vervolgen onze route over de Waalwijkseweg.

Kruising Waalwijkseweg en Molenhoefstraat

Hier begint de ontginningsweg die dwars door Udenhout loopt van west naar oost. Oorspronkelijk over de hele lengte Groenstraat geheten, nu Molenhoefstraat, Slimstraat, Groenstraat en Biezenmortelsestraat.

Nummer 1

Op Waalwijkseweg 2 stond de oude hoeve Herlaerbosch. De oudste vermelding is van 1391. In de 19^e eeuw moest de gemeente alle huizen een nummer geven. De gemeente begon hier met nummeren. Waalwijkseweg 2 was vroeger nummer 1.

't Wit Leeuwke, Waalwijkseweg 6

't Wit Leeuwke

Waalwijkseweg 6 behoorde ook tot de hoeve Herlaerbos en was vroeger een cafeetje met de naam 't Wit Leeuwke.

De Tongerlose hoeve

Drie hoeven in Udenhout vormen samen de drie Tongerlose hoeven. De eerste is Waalwijkseweg 8 en 10.

De hoeve van Willem van Gestel

De huidige kaasboerderij Mathijssen ligt op de oude hoeve van Willem van Gestel. De oudste vermelding is van 1340.

De Geel Hoef

In de hoek van de Waalwijkseweg en de Kuil, adres Kuil 37, ligt de Geel Hoef, de tweede van de drie Tongerlose hoeven.

We rijden de Waalwijkseweg helemaal uit en gaan aan het eind bij de T-splitsing linksaf, de Houtsestraat op.

De Perwijshoeve Willigenbroec

Meteen rechts op enige afstand van de straat staat een boerderij, Houtsestraat 2, op de plaats waar vroeger de Perwijshoeve Willigenbroec stond. Oudste vermelding in 1335. In 1543 kreeg de hoeve een brandschatting opgelegd door Maarten van Rossum, die vanuit het hertogdom Gelre invallen deed in het hertogdom Brabant.

De Lange Dreef achter Houtsestraat 2

Den Draaiboom

De boerderijen Houtsestraat 5 tot en met 9 staan op de oude hoeve van Berta Bac, die ook bekend is als “De hoeve bij den draaiboom”. Oudste vermelding 1340. Op nummer 8 is frater Andreas van den Boer geboren, “de heilige frater” voor wie in de Udenhoutse Lambertuskerk een altaar is ingericht.

We gaan rechtsaf de Loonse Molenstraat in. En meteen na de eerste boerderij gaan we een pad in met de naam Grote Steeg.

De hoeve van Cloet, Loonse Molenstraat

De hoeve van Arnold Cloet

Vooran rechts, het eerste huis van de Loonse Molenstraat, is een prachtige boerderij, wellicht de oudste boerderij van Udenhout. In de 19^e eeuw had toenmalig burgemeester Willem Pijnenborg in deze boerderij een bierbrouwerij. Oudste vermelding in 1340.

Ook de Grote Steeg en het aan het andere eind daarvan gelegen buurtschap 't Broek behoorden tot de hoeve van Arnold Cloet.

Wat verderop is het pad eerst onverhard en daarna weer verhard en fietsen we door het buurtschap 't Broek. Op de T-splitsing gaan we rechtsaf de Schoorstraat op. We passeren links het Mariakapelletje, waar Udenhout de gesneuvelden van de Tweede Wereldoorlog gedenkt. Nog wat verderop links is de toegangspoort naar kasteel de Strijdhoeve. Op Open Monumentendag fietsen we de laan in naar het kasteel, waar de Udenhoutse harmonie Moed Volharding Cecilia activiteiten organiseert.

Kasteel de Strijdhoeve

Kasteel de Strijdhoeve

We begonnen de fietsroute op Schoorstraat 2, de Kleine Strijdhoeve. Het kasteel is de locatie van de Grote Strijdhoeve. Oudste vermelding in 1350. Het kasteel is gebouwd in 1761 door baron Willem van Dopff, een hoge generaal in het leger van de Prins van Oranje.

Na het bezoek aan het kasteel terug naar de Schoorstraat. Als we nog even doorfietsen komen we uit op 't Kruispunt van het dorp.

Cruisstraetse kapel

De Slimstraat / Groenstraat is het oudst, het is de oude ontginningsweg, aangelegd na 1232. Nadat voor 1340 aan de

Kreitenhei de Kreitenmolen was gebouwd, ontstond vanaf deze plek een rechte weg naar de molen, de Kreitenmolenstraat. De boeren vanaf de Schoorstraat wilden op de kortst mogelijke manier een weg naar de Kreitenmolen en zo kwam er vanaf de poort van het kasteel een verbindingsweg naar dit punt, waardoor het kruispunt ontstond. In de 15^e eeuw bouwde de eigenaar van de Strijdhoeve bij dit kruispunt een kapelletje, dat we kennen als de Cruisstraetse kapel. Oudste vermelding in 1474.

Het prachtige raadhuis is gebouwd in 1849. De iets verderop in de Slimstraat staande Waterstaatskerk is gebouwd in 1841.

Het voormalige Raadhuis van Udenhout

Geniet nog even van 'n kopje koffie op het terras van Theeschenkerij 't Rectoraat of van 't Centrum en neem bij bakker Besselink een Brabantse Broeder mee.

't Schoor
Heemcentrum voor
Udenhout en Biezenmortel
 Aangesloten bij Brabants Heem en De Kleine Meijerij